MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI No: 558
FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI No: 33

Prof. Dr.
HAKKI DURSUN YILDIZ

ARMAĞANI

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ – ANKARA
1995

RİBÂT VE RABÂT

TUNCER BAYKARA*

Ribat, uclardaki askeri tesis, sınır karakolu anlamında hem Kuzey Afrika'da, hem de Türkistan sahasında VIII. yy sonrasından itibâren bilinen bir kavramdır[1]. Hatta buna bağlı olarak ribatlarda savaşan gaziler anlamında *murabıtlar* da ortaya çıkmıştır[2]. Türkistan sahasındaki ribatlar, sonraları yaygın anlamına uygun olarak han ve kervansaray niteliğine dönüşmüş idiler[3]. Bu sahadaki ribâtlar, Barthold ve Fuat Köprülü'nün çalışmalarıyla oldukça ayrıntılı bilinmektedir[4].

Ribât, Anadolu'da yol üzerindeki müstahkem han anlamında, XII. yüzyıl sonlarından, daha doğrusu XIII. yüzyıl başlarından itibâren bilinmektedir[5]. Ribât, Anadolu'daki görünüşü ile, bir tür yol güvenliği karakolu olarak da kabul edilebilir. Bu yapılar, Türkistan sahasındakilerin aksine, nisbeten küçük boyutlu olup, içlerinde yüzlerce develik kervanların konaklaması mümkün değildir. Ribat bu anlam ve özelliği ile az-çok aydınlanmış durumdadır.

Biz, bununla aynı imlâda yazılmakta ise de, mahiyeti daha farklı olan rabât dan söz edeceğiz. XVI. yüzyıl Osmanlı tahrirleri, genellikle bundan (رباط) Ribât biçiminde söz ederler[6]. Bu imlâ ilk bakışta, *ribat* olmak imkânını akla getiriyor[7]. Netekim böyle okunursa, ribâtın bilinen ilk anlamı dolayısıyla, tahrir defterlerinde mânâ tam olarak çıkmamaktadır.

Aynı arapça harflerle yazılan bu imlâyı, biz *rabât* şeklinde okumak istiyoruz. Netekim, Barthold da, doğrudan *ribât* ı, bazen bu imlâ ile yazmıştı. Fakat XX. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'da ribat diye hiç köy adına rastlanmazken, Rabât 1968 de 7 köyün adı idi[8]. Anlaşılıyorki bu konudaki sözlü gelenek ancak Rabât okunuşuna imkân verebilir. Genelde Doğu Anadolu'da rastlanan bu ifâde, kale ile yakından ilgilidir. Hatta her kalenin bir de rabâtı bulunmaktadır. Rabât,

---

* Prof. Dr. Ege Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

[1] *İA,* IX, 734-738, Ribat madd.; anlamı türkçe sözlüklerde (F. Develliođlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat,* Ankara 1970, s. 1070b) "1. bağ, ip, 2. sağlam yapı. 3. Konak, han; tekke" anlamlarında geçmektedir.

[2] *İA,* Ribat mdd.

[3] Birer sanat eseri olarak incelenen bu ribatların örnekleri çoktu. Ribat-ı Melik veyâ Ribat-ı Mahi veyâ Ribat-ı Şerif için bk. Oktay Aslanapa, *Türk Sanata* I, İstanbul 1971, s. 32, 92 ve dev.

[4] V. Barthold, ribâtı, bazen ribât, fakat daha çok rabât şeklinde yazmaktadır: *Turkestan,* third ed. London 1968, s. 137: ribât; rabât: 117, 149, 154, 157, 179. Keza bk. *Four Studies on the History* of Central Asia, I, Leiden 1962, s. 18: rabât, "block-houses". Fuat Köprülü, "Ribat", *Vakıflar dergisi,* II, 1943, s. 267-278.

[5] Selçuklu devrindeki 'ribat'lar için bk. M. Kemal Özergin, "Anadoluda Selçuklu Kervansarayları", *Tarih Dergisi,* XV/20, 1965, s. 141-170; bunlara Konya kitabımızda da temas etmiştik: T. Baykara, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya Şehri,* Ankara 1985, s. 27, 94.

[6] Tahrir defterlerinin listesini burada vermeyip, sadece yayınlanmış olması sebebiyle, A. Cikiye'nin *Defter-i Mufassal-ı Vilayet-i Gürcistan*'ının (Çıldır Eyâleti) misâl vereceğiz: Tiflis 1947.

[7] Genelde böyle okunmuştur; meselâ bk. M. Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı,* Ankara 1989, s. 83, 106, 114. Bunlardan belki sadece birisi, yol sebebiyle, han anlamından gidilirse ribata hak verdirebilecektir.

[8] *Köylerimiz,* İçişleri Bakanlığı yayını, Ankara 1968, s. 744; bu 7 rabat, Erzurum ve Tunceli'de 2 şer, Hatay, Kars ve Siirt'de bir tanedir; ribat ise hiç yoktur. Garibdir ki bu Rabât köy adları değiştirilmiştir.

kale ile yakın alâklı olunca, bu kavramı Ortaçağ Ortaasya şehrindeki rabz/rabaḍ (ربض) ile birlikte düşünmemi gerektiriyor.

V. Barthold, araştırmalarında Ortaasya şehirlerinin, Ortaçağlarda şu üç esas bölüme ayrılabileceğini belirtmiş idi[9].

1. Erk veyâ kuhendiz veyâ İçkale; burası antik şehrin akropolü gibi kabul edilebilir.
2. Şehristan denebilecek, şehrin esas sahası. Burası sur içi olup dış surlar, şehri saldırılardan korur.
3. Şehrin surları dışındaki yerleşmeler ki buna da Rabat/Rabz denilebilir. Şehrin gelişmesi, surların dışındaki sahada da görülebilirdi.

Barthold'un belirlediği bu üçlü düzen, genellikle eskidenberi kabul edilmiş olup, bu esaslar çoğu şehirlerde belirlenebilmektedir. Aslında bu tâbirler, doğrudan dönemin coğrafyacılarının terimleridir ve onlarda da geçmektedir. Ortaçağ şehrinin bu temel görünüşü, Anadolu sahasındaki yerleşmelerde de az çok takib edilebilmektedir. ancak biz bunun umumî çizgilerini değil, sadece "Rabat" ile ilgili kısmını daha ayrıntılı olarak ele almak istiyoruz.

II, Başta Ahıska veyâ Çıldır Beylerbeyliği defterleri olmak üzere, VII. yy Osmanlı tahrirleri, özellikle mufassal tahrirler, bir kaide gibi, 'rabat' adını taşıyan iskân yerlerini hep bir kale adıyla birlikte vermişlerdir[10]. Mufassal defterler, Osmanlı kalelerinin nüfusunu oradaki kişiler asker olduğu için vermemişlerdir. Buna karşılık, hemen hemen bu kalelerin hangileri olduğunu, "Rabat" adını taşıyan yerleşmelerden bilebiliriz.

Burada dikkatimizi çeken ikinci özellik, kale ile bağıntılı rabatların nüfusunun hemen hepsinin gayri müslim olmalarıdır. Bu durum Çıldır eyâletinin şehirlerinde böyle olduğu gibi, öteki sancak tahrirlerinde de aynıdır.

Şimdi her iki meseleyi, açıkça ortaya koyabilmek için, *kale* olayı ile, Türk fethinin genel özelliklerine dikkat etmemiz gerekecektir. Hatta *kale* gerçeği, doğrudan Türk fetih geleneklerinin bilinmesiyle de yakından bağıntılıdır. *Kale,* şehir dışında askerî yönü daha ağır basan[11] tesisler olup, bunlarda savunma amacı, öteki amaçlardan daha üstündür. Bu sebeple kaleler, Bizans döneminin sonlarındaki devirde bir hayli çoğalmış idi. Hudud boylarında da kalelerin çoğaldığı ayrı bir gerçektir. Bu kalelerin en iyi biçimde, sarp tepelerin üzerinde yapıldığı da yaygın örneklerinden anlaşılıyor.

Türkler bir yeri kuşattıklarında, içerdeki halka teslim olmalarını teklif ederler. Kabul edilir veyâ edilmez, ama bu genel bir kuraldır. Teslim olurlarsa, güvenlik şartlarının elverdiği ölçüde, eski yerlerinde kalmalarına ses edilmez. Fakat

---

[9] Barthold birçok yerde bu düzeni belirtmiştir; meselâ bk. *Four Studies,* s. 14: şehristan, diz veya kuhendiz ve rabad.

[10] Yayınlanmış olduğundan, Cikiye'nin *Defter-i Mufassal-ı Vilayet-i Gürcistan* dan misâller vereceğiz: Tiflis, 1947.
Karye-i rabat-ı kale-i Akşehir (s. 239);
Karye-i rabat-ı kale-i Tömek (s. 244)
Karye-i rabat-ı kale-i Çıldır (s. 263); Kelbert rabatı karyesi, reayadan hâli idi (s. 276). Bazen, nâhiye merkezlerinde, *kale* zikredilmek sizin *rabât* belirtilmiştir: Karye-i rabat-ı nefs-î Penek (s. 340) veyâ Karye-i rabât-ı Peneskert gibi (s. 378).

[11] T. Baykara, *Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisâdî Tarihi Üzerinde Araştırmalar,* İzmir 1990, s. 89.

güvenlik gereği, Türklerin kalması gereken yerlerdeki halk, dışarıya gönderilir. Gerek bu halk, gerekse savaşla alınan şehirlerin ve kalelerin kılıç artıkları, surların dışında, kendilerince uygun ve yaşanabilir bir yerde kendi mahallelerini kurabilirler[12]. İşte bu yeni yerde, Türklerin uygun bulmaları halinde ortaya çıkan mahalleler de bir bakıma, kale ile yakından bağıntılı olmaktadır. Böylesine yeni yerleşimler, bir bakıma yöredeki şehirlerin rabadlarına benzediği, hatta onların aynısı olduğu için böyle bir ad almış olmalıdır.

Burada dikkati çeken, Osmanlı kaynaklarının bunları hep *Rabât* diye yazmalarıdır. Oysa, yöredeki ve aynı dönemdeki benzeri yerleşmelerin yaygın adı, daha ziyâde rabad/rabz dır. Hatta *rabat* okunulabilecek imladan, daha önceki zamanlarda da şehirlerin çevresinde, surların dışında olan mahallelerin *rabad* diye adlandırılmış, daha doğrusu telaffuz edilmiş olduklarını da tahmin edebiliriz.

Yukarıda sözünü ettiğimiz surların dışına yeni iskân, kalelerin topografik durumu gereği, her yerde hemen surun dışında olmayabiliyordu. Anadolu'nun dağlık yörelerinde kaleler, zaten en sarp yerlerde yapıldığından, kimiyerlerde *rabat*lar, kaleden bir hayli mesâfeli de olabiliyordu. Fakat bu mesâfe, hiçbir zaman rabat ile kalenin yakın ilişkisine de engel değildir. Mesâfe bakımından herhangi bir kuralı bilip tesbit edememiz, bu sebepten dolayıdır. Zaten, XIX. yüzyılda bilinen şekilleriyle dahi bu rabatlar, surların dışında, sarp ve dik yerlerdeki gayri müslim mahalleleriyle devam etmişlerdir.

İkinci olarak dikkatimizi çeken, bu rabatların genellikle gayri müslim nüfusla meskûn olmalarıdır. Zaten bu duruma bakınca, adeta o diyarlarda hemen hiç Türk yokmuş gibi bir intiba doğmaktadır. Oysa her kalede, en azından 50 Türk ailesi, devamlı olarak yerleşiyordu. Çünkü bunlar o kalenin müstahfız, yâni kale askeri oluyordu. Zamanla bu Türkler de çoğalıyor, evlerini barklarını artırıyor, onların bir kısmı da rabata çıkmak zorunda kalıyordu[13]. Fakat bir kısım sahalarda, XVI. yüzyıl da, tahrir defterlerindeki rabat nüfusları kimseyi yanıltmamalıdır. Rabatın bu durumuna karşılık, kalede Türkler, adeta dışarıya serçe parmağını çıkartsa cezalandırılacak bir sıkı disiplin anlayışı içinde yaşamakta idiler.

XVI. yy 'rabat'larının, geniş manada şehirin bir mütemmimi gibi kabul edilmeleri fazla abartma olmamalıdır. Fakat yöredeki kaleler, sınırlı sayıdaki askerin barınmasına imkân verdiğinden, rabatlardaki nüfus da sınırlı kalmaktadır[14]. Çünkü onlar için de geçim şartları önemlidir. Sonraki yüzyıllarda Türklerin de dahil oldukları *rabat* gelişmelerini takib etmek biraz müşkildir[15].

Sonuç olarak, *ribat,* hudut, uc karakolu, yol güvenlik kapısı gibi bir anlama sahipdir. Buna karşılık *rabat,* aynı imlâ ile yazılmasına rağmen, karakol veyâ güvenlikle değil, Ortaçağ şehriyle ilgili bir kavramdan çıkmıştır. Çünkü rabad/rabz, şehirlerde surların dışındaki yeni iskânı karşılayan bir terimdir. Doğu Anadolu'da, Türkler mevcud kalelere sahip olduktan sonra, kale içindekileri, güvenlik sebe-

---

[12] Fetih sırasında kaledeki halkın durumu ile ilgili olarak, bk. *Adı Geçen eser,* s. 94: Niksar örneği; Konya şehrindeki durum için bk. T. Baykara, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya Şehri,* Ankara 1985, s. 44-45.

[13] Meselâ "Karye-i rabat-ı nefs-i Penek"de, artık 2 müslüman nefer de vardır: Cikiye, *Aynı eser,* s. 340.

[14] Karye-i rabat-ı kale-i Akşehir'de sadece üç nefer nüfus mecud idi: *Cikiye,* s. 239; Çıldır rabatında da 7 nefer vardır (s. 263).

[15] S. Karakoç'un, Ergani Madeni ile ilgili hatıraları, kale iskânıyla çok yakın ilgiyi belirlemektedir. Sayın Karakoç, XIX. yy sonlarında kaleden aşağı inişi, başka bir vesile ile belirtmektedir: *Diriliş,*.

biyle dışarıda iskân ettirdiler. İşte kale dışında iskân ettirilenler, kalenin *rabatı* olarak adlandırıldılar. Böylece *rabat* ile *kale,* adeta birbirini tamamlıyan iki ayrı iskân kümesi oldu. Kalede Türkler, fakat *rabatta* ilk fetih yıllarında gayrimüslimler kaldılar. Fakat zamanla, bir kısım Türkler de, kaleden inerek *rabata* yerleşeceklerdir.